

Принципи формування соціальної безпеки в полікультурному суспільстві

Юлія Кисіль,

аспірант

Центру перспективних соціальних досліджень
Міністерства праці та соціальної політики України
і Національної академії наук України

Мета публікації – звернути увагу як науковців, так і практичних політиків на актуальні проблеми формування соціальної безпеки в полікультурному суспільстві.

У різні історичні періоди практикувалися дуже різні підходи до забезпечення національної та соціальної безпеки на основі стабільного світопорядку, який розуміли і як певний баланс сил, і як біполярний взаємозв'язок. Біполярна модель, зокрема, ґрунтується на певній взаємозалежності, на принципі домінування одного суб'єкта над іншим (відносини центру і периферії). Відтак виникають доцентрові чи відцентрові тенденції, які сприяють небезпечному (або безпечному) розвитку певного суспільства. В сучасних умовах, які характеризуються глобальними трансформаційними змінами, це породжує ефект полікультурності (мультикультурності).

Необхідно мати на увазі ту обставину, що значна кількість сучасних суспільств є полікультурними утвореннями, заснованими на різних історично сформованих соціокультурних традиціях. Це проявляється у двох суперечливих, але взаємозв'язаних тенденціях безпечного розвитку, а саме у прагненні як до самозбереження своєї самобутності, так і до інтеграції. Якщо в певний історичний період ефект полікультурності слугував основою для формування націй і сприяв появі національних держав або імперій, де проблеми соціальної безпеки вирішувалися насильницькими (або й ненасильницькими) засобами за принципом домінування певних інтересів, то у наш час, незважаючи на певну суперечливість, полікультурне суспільство формує якісно нове світоставлення, новий характер взаємозв'язку (загальногромадянське єднання на ґрунті культури безпеки).

На думку У. Еко, на теренах Євросоюзу питання полікультурності

зможе вирішити нова європейська еліта, яка формується в межах програми студентського обміну ERASMUS. За тридцять років європейська еліта стане європейською в буквальному сенсі цього слова [1]. Той, хто прагне добитися успіху в Євросоюзі, повинні знати мову, культуру, спосіб життя і менталітет народів, що населяють країни цього об'єднання. У майбутньому не тільки висококваліфіковані фахівці, але й усі громадяни ЄС мають мислити по-європейськи. Ментальні та мовні бар'єри все більше нівелюватимуться внаслідок інтенсивного обміну школярами, студентами, вченими, а також завдяки можливості вільного пересування через умовні кордони між країнами, що сприятиме інтенсифікації людських взаємин. Внаслідок усього цього створюватиметься нова культура соціальної безпеки.

Поняття „мультикультурне суспільство” пов'язується переважно з поняттям „ідентичність”, оскільки в соціологічному сенсі „ефект мультикультурності” позбавляє суспільство його певної стабільності через руйнування певних зв'язків і відносин та через формування різних ідентичностей. Власне кажучи, мультикультурне суспільство - це невизначене суспільство, де людина втрачає свої індивідуальні ознаки. Звідси соціальну безпеку, з одного боку, можна розглядати як уміння жити в різних світах (через розвиток біосоціальної здатності пристосування і самосвідомості), з іншого ж боку, вона пов'язана з необхідністю співіснування різних ідентичностей на основі рівноправності і толерантності. Класична форма самоідентифікації, по суті, була значущим ототожненням людини з будь-якою соціальною групою, з її культурними значеннями, цінностями, нормами. Причому це відбувалося майже несвідомо і залежало від безпосереднього соціально-культурного оточення. Проте сучасне суспільство вимагає від людини певних якостей і умінь, аби витримати тиск з боку небезпечного середовища існування, яке ставить під сумнів як його здатність до самоідентифікації, так і його індивідуальне право на безпечний розвиток. Це середовище наповнене багатьма схемами насильства, а тому людина відчуває певну напругу, тобто перебуває у постійно нестійкому стані.

У кризові періоди, коли відбувається зміна базових ціннісних орієнтирів розвитку, розпочинається зазвичай процес формування нової ідеології безпечного розвитку на новій ціннісній основі завдяки включенню природних і штучних механізмів регуляції соціальної енергетики. В умовах нестійкого стану виникає необхідність посилення контролю за вірогідними змінами, оскільки дії тих чи інших новацій можуть бути корисними при відповідній соціокультурній підготовці, але можуть і викликати різного роду соціальні небезпеки і загрози. Наприклад, нині небезпека, що викликається процесами глобалізації, полягає в тому, що зовнішні запозичення без їх критичного переосмислення впроваджуються безпосередньо в соціальне життя під виглядом апробованих ефективних суспільних засобів, які за допомогою інформаційних технологій починають

Юлія Кисіль

„пробивати” і руйнувати захисну реакцію традиційної культури, мімікуючи нібито під уже знайомий інтер’єр діяльності за рахунок масового тиражування і нескінченного повторення. Тому, з урахуванням потреб безпечного розвитку, необхідно звертати увагу на те, щоб ті чи інші новаційні зміни сприяли, перш за все, консолідації суспільства, йшли на користь своєму соціуму. Ототожнення себе з якимось або чимось - найзручніша форма досягнення стійкого безпечного стану, тобто самозбереження на основі самовизначення. Біологічним виразом ідентифікації є наслідування як найпростіший спосіб засвоєння інформації, необхідної для нормальної життєдіяльності. Механізм наслідування (чи копіювання) є генетично закріпленим механізмом пристосування організму до навколишнього середовища. Але для людини ідентифікація - це і біологічний, і соціокультурний механізм безпечного існування, оскільки вона живе в певному суспільстві, яке, завдяки еволюційному історичному розвитку, сформувало іншу основу самозбереження (природну і суспільну). Бути культурним означає, перш за все, мати певну біосоціальну ідентифікацію, обумовлену традиціями конкретного суспільства. Відтак ідентифікація - це значущий засіб формування тієї чи іншої біосоціальної програми соціальної безпеки суспільства, який визначає рівень соціальної безпеки.

Потрібно також зазначити, що бути соціалізованим означає дотримуватися певних нормативних правил суспільно-безпечного існування як власних. Проте якщо з боку суспільства норми і правила виступають як певний необхідний категоріальний імператив, то для індивідуума його норми безпечного існування мають певну поліваріантність, пов’язану з певним рівнем розвитку свідомості, тобто усвідомлення індивідуальної, групової, соціальної та цивілізаційної безпеки. Отже мультикультурне суспільство породжує достатню кількість небезпечних ситуацій. Наприклад, ті чи інші спільноти мають визнавати конституційні принципи країни проживання і повинні опанувати її мову, оскільки ставиться під сумнів комунікація та інтеграція їх у суспільство, внаслідок чого можуть виникати конфліктні ситуації. Водночас іноземці в мультикультурному суспільстві повинні поділяти базові принципи і норми, оскільки жодне плюралістичне суспільство не може існувати без визнання основних цінностей і основоположних правил, які лежать в його основі. Так, якщо конституція гарантує свободу віросповідання, то вона, у будь-якому випадку, встановлює певні правові обмеження, адже свобода закінчується там, де може назрівати конфлікт з іншими базовими правами, такими як свобода совісті, рівноправність жінок і чоловіків, свобода слова.

До речі, тенденція до „старіння” населення розвинених країн обумовлює необхідність припливу мігрантів. Ця тенденція привела до того, що за останні тридцять років значну частину населення таких країн стали складати етнічні групи іммігрантів (араби, турки, китайці, пакистанці, латиноамериканці, росіяни, українці), які для свого безпечного існування

сформували свої громади, діаспори. Причому, з одного боку, вони прагнуть відтворювати свої етнокультурні стандарти, а з іншого - орієнтуються на цінності країни проживання. Така суперечлива ситуація формує особливу - „маргінальну ідентичність”, яка через несприятливі умови стає небезпечним суб'єктом життя не тільки для себе, але й для тих, хто їх оточує, тобто стає загрозою національній безпеці.

Що стосується України, то слід зазначити, що головними об'єктами національної безпеки тут є: людина і громадянин - їх конституційні права і свободи; суспільство - його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси; держава - її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, а основними суб'єктом - держава (державні органи влади) [2].

Отже національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої гарантуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [3]. Ключовим поняттям національної і соціальної безпеки є національний інтерес, який, з одного боку, генетично пов'язаний з етнокультурною традицією кожного народу, а з іншого - сукупністю соціально-економічних і політичних інтересів суспільства й держави. В сучасних умовах етнічне підґрунтя через полікультурні тенденції в розвитку суспільства замінюються на нові - цінності, пов'язані з формуванням загальнонаціонального ідеалу, підвищенням рівня і якості життя та рівня соціальної безпеки. Проте, незважаючи на процеси глобалізації, більшість сучасних держав власні національні інтереси пов'язує, у першу чергу, із забезпеченням безпеки своєї нації та свого народу.

В Україні за останнє десятиліття сформувалися два підходи до розуміння проблеми національної безпеки, які базуються на різних ідеологемах: консервативній і ліберально-демократичній. Якщо консервативний підхід на передній план висуває питання „жорсткої” (військової) безпеки, то ліберально-демократична ідеологема основним своїм завданням вважає використання „м'яких” (невосних) чинників безпеки, виходячи з того, що найсерйозніші загрози безпеці країни виникають не за межами України, а в ній самій. Неоднозначне трактування поняття „нація” призводить до суперечливого осмислення загроз внутрішній безпеці суспільства і цілісності держави. Це з одного боку. З іншого ж боку, це сформований глобальний простір, що ґрунтується на цінностях лібералізму та економічної свободи, який далеко не забезпечує рівних можливостей країнам, залученим у цей процес. Це викликає негативні наслідки, зокрема, втрату державами низки своїх повноважень, нові форми колоніальної залежності та вибухи конфліктів.

Небезпека виникнення воєнних конфліктів, зростання взаємозалежності,

яка нав'язує обмеження в застосуванні військової сили, а також етнічні проблеми, пов'язані з ситуацією гарантованого взаємного знищення, сприяли появі нових уявлень про безпеку. Безпека нині розглядається як єдине ціле, тобто зниження рівня безпеки однієї сторони неминуче знижує рівень безпеки іншої. На цій основі й формуються нові моделі безпеки (одполярні, багатополарні, універсальні) та оновлюються попередні концепції безпеки [4]. Так, всеосяжна колективна безпека має відповідати умовам, яких часто не просто дотримуватися. Серед них можна виділити п'ять груп: моральні, інституційні, юридичні, системні і ситуаційні. Моральні умови стосуються принципів незастосування сили в конфліктах, що виникають між країнами, і неподільності світу як стану міждержавних відносин, а також невтручання „третьої сторони” при вирішенні спірних питань. До другої групи включено зміцнення і вдосконалення діяльності ООН як всесвітньої організації безпеки, її інститутів, а також збройних сил, здатних ефективно вирішувати питання, пов'язані з покаранням агресора або з розв'язанням кризових ситуацій шляхом застосування миротворчих операцій. Третя група – це реальні повноваження Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки ООН, виконання всіма державами норм і принципів ООН, ефективність діяльності Міжнародного Суду, неухильне дотримання всіма членами організації норм Статуту ООН. Умови четвертої групи стосуються необхідності мати сприятливе міжнародне середовище. Тут мається на увазі подолання біполярності, проблема скорочення озброєнь, розвиток економічних зв'язків, врахування інтересів недержавних учасників міжнародних відносин. Нарешті, п'ята група умов, необхідних для організації всеохопної системи колективної безпеки, може бути названа ситуаційною. До неї входять, перш за все, розробка загальноприйнятого визначення агресора, готовність всіх учасників організації з безпеки йти на ризик і жертви заради загальних інтересів, наявність сили, яка має перевершувати силу будь-якого потенційного агресора [5].

Національна держава, згідно з доктриною загальної безпеки (*commune securite*), не може мати виняткових прав у сфері забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки. Однаковими з нею правами користуються й інші політичні суб'єкти (групи громадян, органи місцевого самоврядування, неурядові та недержавні організації, громадська думка).

Наступною особливістю є зміна уявлення про територію національної держави як пріоритетного об'єкту безпеки на уявлення про соціальну безпеку, тобто таку, яка передбачає соціальні умови, що забезпечують гідне життя, добробут і свободу людини [6]. На думку прихильників концепції безпеки людини (соціальної безпеки), нові громадянські конфлікти і масові порушення прав людини, зростання актів насилля, поширення наркоманії, тероризму, хвороб, деградація довкілля вимагають застосування нових стратегій у сфері безпеки, які мають включати наступні шість елементів: 1) за певних обставин необхідно рішуче втручатися в ситуацію, щоб захистити безпеку людей; 2) важливо оцінити практичні людські витрати

стратегії з точки зору ефективності державної і міжнародної безпеки; 3) політика безпеки повинна бути тісніше інтегрованою із стратегією підтримки прав особистості, демократії і розвитку; 4) з уваги на складний характер сучасних викликів, необхідно розширювати коло суб'єктів, пов'язаних із забезпеченням безпеки; 5) ефективність рішень залежатиме від тісної координації зусиль різних суб'єктів, включаючи політичних парламентарів, „блакитні берети”, спостерігачів за дотриманням прав людини і відповідальних за гуманітарну допомогу; 6) підвищення ролі організацій громадянського суспільства в просуванні людської безпеки, які у багатьох випадках довели свою ефективність у захисті безпеки індивідів [7].

В сучасних умовах мова має йти не про посилення тих чи інших силових структур і розширення їх правових можливостей у забезпеченні безпеки, а передусім про розвиток різних форм недержавних самокерованих організацій, які повинні здійснювати ефективний контроль за встановленням умов соціальної безпеки та безпечного розвитку з боку різних державних структур. До них можуть належати недержавні, неполітичні, некомерційні і неформальні організації, в тому числі й різні етнічні та поліетнічні громади.

Нове розуміння загальної безпеки висуває на провідне місце різні структури громадянського суспільства, здійснюючи тим самим відкритість держави щодо суспільства безпечного розвитку. У відомому сенсі рівень розвитку громадянського суспільства в XXI столітті зумовлюватиме характер як соціокультурних, так і етнонаціональних взаємозв'язків, спрямованих на забезпечення безпеки особи, суспільства, держави, людської цивілізації.

Як відомо, фундамент громадянського суспільства, на відміну від інших об'єднань, будується на таких цінностях, як переважання значущості людської особи над політичними, соціальними, економічними, культурними і національними інтересами. Суспільство формується не під впливом протиставлення різних культур, а під впливом їх позитивного взаємозбагачення, спрямованого на розкриття творчих можливостей кожної з них. Саме громадянське суспільство породжує культуру соціальної та національної безпеки, змінюючи тим самим умови, які створюють загрози, небезпеки. Якщо на рівні форм міжнародної взаємодії, що традиційно склалися, як легітимні суб'єкти національної безпеки могли виступати лише певні держави, то в умовах полікультурного співіснування необхідним є вироблення нової моделі безпеки на рівні наднаціонального – загальногромадянського співіснування. Причому слід уточнити, що поняття „громадянське суспільство” і „громадянська культура” не заперечують національної культури суспільства, а доповнюють його новим змістом, спрямованим на цілісне забезпечення безпеки різних народів, суспільств, націй, держав завдяки формуванню якісно нової системи суспільних цінностей і нової, об'єднаної ідеології.

Перші кроки в науковій рефлексії такої ідеології вже зроблено через обґрунтування консолідуючої української ідеології, яка містить і лібералізм, і консерватизм, і патріотизм, і елементи релігійних ідеологій. Проте слід відзначити, що гуманітарне знання сфери політики вступає в інтелектуальну і політичну суперечність з ідеологією. Якщо, згідно з останньою, в сучасному світі відбудуться зміни, які не обов'язково узгоджуються з певними закономірностями і залежать від волі людей, а основною стратегією розвитку незахідних соціокультурних утворень є модернізація, під якою розуміють перехід, котрий часто зумовлюється відходом людей від традиційних форм буття до сучасних, то суспільствознавство визнає, що світовий розвиток зосереджується не на уніфікації культур, не на механічному повторенні усіма заданого шляху, а на використанні культурної, соціальної і політичної різноманітності. Але в розвинених країнах ідеологія, незважаючи на всіляке її заперечення, є, як і раніше, дієвим механізмом. Так, США досить терпимо ставляться до різних груп, що володіють абсолютно різними ідентичностями (етнічними, релігійними, сексуальними) всередині свого мультикультурного суспільства, але при цьому абсолютно не терплять щонайменшого відхилення від заданого зовні стандарту [8]. Тому цілком закономірно, що західна демократія, наполягаючи на непорушності й універсальності західних цінностей, зазнає небезпечної деформації – вона стає антидемократичним запереченням всесвітності як цілісності [9]. На сторінках журналу „Foreign Affairs”, наприклад, його головний редактор Ф. Закарія пише: „Вісімдесят років тому Вудро Вільсон увів Америку в ХХ століття під гаслом зробити світ безпечним для демократії. В міру входження в наступне століття постає завдання зробити демократію безпечною для світу” [10]. Беручи до уваги таку суперечливість, маємо уточнити, що, по-перше, ідеологія сама по собі не є наукою, тобто системою об'єктивних знань про світ; по-друге, вона завжди відбиває інтереси певної групи суспільства. Чим більшою і впливовішою є група, тим ширшою і значимішою стає її ідеологія. За К. Марксом, ідеологія – це помилкова свідомість, яка виражає інтереси певного класу, а видається за суспільну [11].

В сучасних умовах ідеологія використовується для збереження існуючого порядку, претендуючи на об'єктивне і повне знання про людське буття. Тому сутністю ідеології є не тільки вплив на свідомість і поведінку людей у певних інтересах, з певною метою, але й мобілізація позитивної соціокультурної енергетики, необхідної для відтворення і збереження певного суспільства, домагаючись тим самим усвідомлення та реалізації загальнонаціональних цілей.

Отже можемо зробити висновок, що формування соціальної та національної безпеки в полікультурному суспільстві, її політологічне осмислення дає можливість виявити значущість цього явища в розвитку будь-якої системи, сформулювати основні ціннісні положення

політики безпеки як політики безпечного розвитку суспільства завдяки громадянському єднанню і загальнонаціональній консолідації.

Література:

1. www.info@nlo.magazin.ru
2. Закон України „Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 р., ст. 3.
3. Закон України „Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 р., ст. 4.
4. **Сергунин А. А.** Изучение проблем безопасности // В кн.: Российская наука международных отношений: новые направления. М., 2005. – С. 242 - 250.
5. Див.: **Богатуров А. Д.** Великие державы на Тихом океане. М., 1997; Вызовы безопасности и защита геополитических интересов России. М., 1999; Российская наука международных отношений: новые направления. М., 2005.
6. **Rothschild E.** What is security. Daedalus. 1995. Summer. P. 55.
7. Див.: **Торкунов А. В.** Современные международные отношения. М., 1999; **Косолапов Н. А.** Национальная безопасность в меняющемся мире // Мировая экономика и международные отношения. № 10. 1992; **Гаджиев К. С.** Геополитика. М., 1997;
8. **Немчинов В. М.** Проблема стабильности и нестабильности в поликультурном обществе // Поликультурное общество: стабильность и коммуникация: Материалы 7-й международной философской конференции. М., 2003. С. 57.
9. **Максименко В.** Происходит ли „глобализация”? // Pro et contra. Т. 4., № 4, с. 89.
10. **Zakaria F.** The Rise of liberal democracy // Foreign Affairs. 1997. Vol. 76.6. P. 43.
11. **Маркс К., Энгельс Ф.** Собр. соч. 2-е изд. Т. 13. С. 7.